

УДК 504:334.72

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА – ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

БОХАН А., к. е. н., ст. викладач кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

Динамізм глобалізаційних і науково-технічних процесів кардинально змінюють вектори економічного поступу людства, засвідчуючи зміну стратегічних орієнтирів у формуванні та використанні природно-ресурсного та еколого-економічного потенціалу. Цей процес супроводжується загостренням конкурентної боротьби між країнами за ресурси та посилює значимість екологічної безпеки як консолідуючого фактору збалансування інтересів у світовому економічному просторі. Виникає необхідність формування нової системи екологічних цінностей як найвищого рівня життєвого благополуччя, а також ініціювання прогресивних видів економічної діяльності, спрямованих на упередження та подолання екологічних загроз, які спричинені антропогенним і техногенним впливом на навколишнє середовище.

Утвердження екологічних пріоритетів у суспільному розвитку відбувається переважно за умов високої економічної культури та ділової активності. У зв'язку з цим набуває актуальності процес розвитку екологізації підприємництва, в еволюційному контексті якого простежуються аспекти екологічної безпеки та їх синергічність впливу на результати соціально-економічної ефективності суспільного відтворення. Адже у самому генезисі підприємництва еволюційно закладено матеріальні та моральні стимули до його екологізації – саморозвитку, відтворення, генерації нових ідей, що передбачають збалансування взаємодії природи та суспільства.

Ринкова сутність, економічна доцільність і багатогранність прояву потенціалу підприємництва обґрунтована багатьма вченими. Наприклад, концепція підприємництва Й. Шумпетера передбачає, що підприємство є універсальною загальноекономічною функцією будь-якої економічної системи, що передбачає: здійснення нових комбінацій факторів виробництва або нововведень (модернізація та реорганізація виробництва шляхом урізноманітнення способів і технологій випуску товарів; відкриття новітніх джерел сировини та енергії; формування нових ринків; поєднання різних видів економічної діяльності). Згідно з цією концепцією підприємець володіє діловими якостями лідерства і новаторства, що проявляються у квінтесенції "нових комбінацій" ефективного використання ресурсів: виробництва нових благ і поліпшення

якості існуючих, впровадження прогресивних способів виробництва, відкриття й освоєння нових ринків збуту, використання нових джерел отримання сировини, проведення реорганізації в галузях, створення організації нового типу [1, с. 23–24].

Підприємець як активний суб'єкт генерування та реалізації новаторських ідей під впливом науково-технічного прогресу більш глибоко розкривається через основні функції: інноваційно-творчі (вивчення, аналіз і впровадження нових комерційних ідей; ризикове здійснення наукових техніко-економічних проєктів); ресурсні (мобілізація матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інтелектуальних, природних та ін. ресурсів); організаційні (оптимальне поєднання різних видів ресурсів, здійснення контролю за їх ефективним використанням); стимулюючі (формування мотиваційного механізму підприємницьких ініціатив) [2, с. 25–26]. У зв'язку з цим, екологізація підприємництва є видом підприємницької діяльності, функціонування і розвиток якого передбачає комплексне поєднання соціально-економічних та екологічних інтересів його суб'єктів з метою: продукування конкурентоспроможної та екологічно безпечної продукції та послуг, раціонального використання й ефективного відтворення природних і енергетичних ресурсів, впровадження інноваційних технологій природокористування для досягнення соціально-економічного ефекту.

Водночас, екологізація підприємництва є складним і системним процесом, елементи якого перебувають у діалектичній взаємодії та взаємозалежності, безперервному розвитку на основі боротьби протилежностей у взаємодії природи та економіки, що відображено у працях класиків економічної теорії Ф. Кене, Д. Рікардо та природничих теоріях Ю. Одума, Г. Хакена, В. Вернадського, С. Подолинського та ін. Вони по-різному розглядають цю проблему, що підтверджує багатоглибкість у вивченні вихідних засад еволюції процесу екологізації підприємництва. Наприклад, С. Подолинський у своєму дослідженні "Праця людини та її відношення до розподілу енергії" довів, що чим вищий рівень розвитку людини, чим складніше її моральне і розумове життя, тим більше праці вона змушена виділити на власне задоволення. Людство стає щораз сильнішим і досконалішим, а менша кількість перетвореної енергії людської праці здатна перетворювати більшу кількість нижчої енергії у її вищі форми. Використовуючи природні ресурси, людство через свою працю спроможне здійснювати функції збереження або розсіювання у просторі різних видів енергії і, насамперед, сонячної, яка є найбільш екологічно чистою, дешевою і безпечною. Використання ресурсів докільля в процесі економічної діяльності має відповідати його природним можливостям поповнювати (відновлювати) ці ресурси, аби ця енергія не зменшувалась і залишалась у своїх прийнятних межах [3, с. 318–399].

Саме тому дослідження витоків екологізації підприємництва має обов'язково враховувати потенціал інформаційно-генетичної спадщи-

ни народів, націй щодо упорядкування суспільного устрою відповідно до принципів і ритмів енергетики середовища його реалізації. Історично підтверджено, чим розвиненішим у господарсько-економічному відношенні було суспільство, тим різноманітніші форми культурної поведінки ставали нормами взаємовідносин людини з природою. Якщо сприймати докілья нації, народу, країни як соціально-природне середовище, то можна стверджувати, що внутрішню її стабільність та екологічну безпеку формує безперервний обмін духовною, інтелектуальною, економічною, підприємницькою, екологічною та іншої "енергією". Сьогодні, як ніколи, виникає потреба в новій еколого-інформаційній культурі розуміння давніх традицій і знань на вищому рівні їх сприйняття з метою формування екологічної безпеки життєдіяльності. У цьому аспекті виявлено, що достатньо унікальним було пошанування природи нашими предками, яке проявлялось у нагромадженні й спадкоємності традицій і вірувань. Були встановлені певні норми, звичаєві правила і закони суспільної, економічної, екологічної та етичної поведінки людини, які зберігалися в генетичній пам'яті впродовж віків. Така давня філософія світогляду відображала, насамперед, збалансовані взаємини людини з природою та особливості екологічної безпеки її господарської діяльності. Це були не лише первісні узагальнення людського досвіду щодо добробуту, принципів ведення господарства, торгівлі, підприємливості, а й вихідні засади екологічного світобачення наших предків.

Розвиткові прогресу та збереженню природної спадщини сприяло також розмаїття кліматичних умов і специфічні форми життєвладування та життєзабезпечення, духовні традиції світогляду та культури світосприйняття, що проявилось у відповідній господарсько-екологічній адаптованості. Це пояснюється існуванням взаємозв'язків між ландшафтними особливостями краю і культурно-ментальними складовими народу, що безпосередньо впливають на рівень збереження докілья та розв'язання екологічних проблем. Зокрема, надзвичайно вигідне геополітичне розташування України неодноразово спричиняло боротьбу за природні ресурси та зумовлювало протистояння політичного, соціально-економічного та екологічного характеру. Численні імперські експансії, війни, винищення корінного населення, асиміляція завойовників, екстенсивна господарська діяльність поступово набували ознак деструктивного впливу на докілья. Вчений-еколог В. Сніжко зазначає: "Людність українських теренів виживала після міграційних спалахів завдяки тому, що її загальна психоетнічна настанова та рівень творчого мислення ніколи не були нижчими, ніж рівень прийшлих як із Заходу, так і зі Сходу, а екологічно-генетична адаптованість – значно вища. Це засвідчує існування давніх традицій, які під тотальним тиском могли на деякий час припиняти свою дію і навіть дещо змінюватися (але не спотворюватися на довічно), оскільки історія демонструє їх пізніше обов'язкове відродження" [4, с. 78]. Все це дозво-

ляє розглядати кожну національну територію в певному географічному середовищі як цілісність, з притаманними їй стійкими та різноманітними специфічними рисами екологічної безпеки.

Потрібно відзначити внесок у розвиток екологічних досліджень вітчизняного вченого С. Подолинського. Він вперше поєднав еколого-економічну діяльність людей із природно-космічними процесами та запропонував концепцію зв'язку природного капіталу з енергією Сонця, яка акумулювала в собі теорію енергетичної економіки. Ці наукові дослідження сприяли не лише розробці основоположних теоретико-методологічних засад аналізу проблем взаємодії суспільства та природи, генези екологічної кризи та екологічної безпеки, а й стали підґрунтям ідеї створення нової загальної науки, характерними ознаками якої мають бути: універсалізм та інтегрованість наук (наприклад, "ноосферологія" В. Вернадського, "геосозологія" С. Стойка, "екологічна економія" Ю. Туниці, "інтелектологія" М. Голубця та ін.) [5].

Розглянуті наукові напрями розвитку екологічної думки виконують ідеологічні та регулятивні функції у сфері підприємництва й характеризуються поняттям "екологізм". Сучасний екологізм постає визначальним у трансформації економіки та розв'язанні проблем кризового стану глобальної екосистеми, оскільки екологічні проблеми вийшли далеко за межі суто науково-природничих досліджень. Однак слід зазначити, що у зарубіжних і вітчизняних наукових колах відсутня однаковість щодо тлумачення понять "екологізм" (*ecologism*) та "інвайронменталізм" (*environmentalism*). Одні науковці вбачають у них різницю як між різними формами ідеології (наприклад, "темно-зелена" і "світло-зелена" екологічна політика), інші вживають як синоніми, зважаючи тим не менш на зміст поняття відповідно до контексту дослідження. Відмінність їх полягає в тому, що інвайронменталізм розв'язує екологічні проблеми з огляду необмеженості зростання та фундаментальних змін суспільних цінностей, способів виробництва й підприємництва та стереотипів споживання (тобто збереження природних ресурсів забезпечує і виробництво, і споживання, а завдяки технологічним засобам можливо розв'язати проблеми, які ці ж технології й спричинили). Інвайронменталізм не виходить за традиційні параметри індустріалізму. Натомість екологізм визнає самоцінність природи, аналізує причин кризового екологічного стану та підтримує конструктивні політичні дії в напрямі екологізації економіки, екологізації підприємництва та екологічної безпеки. Екологізм покликаний стати ідеологією постіндустріального суспільства. Водночас і екологізм, і інвайронменталізм є наслідками багатовікової еволюції руху за збереження природи, які здійснили концептуальний перехід від філософії раціонального використання природних ресурсів до необхідності перегляду обсягів споживання, зменшення рівня забруднень і мінімізації відходів, а також необхідності формування екологічної безпеки розвитку суспільства [6, с. 164].

Усе це обумовлює розмаїття сучасних напрямів екологізму, його теоретичних засад і світоглядних орієнтирів, а також щонайширший спектр проявів і форм взаємозв'язків з економічною практикою. Саме тому виникає необхідність переосмислення сутності екологізації підприємництва та методології наукового пізнання цього явища, яке має враховувати низку принципів, а саме: історизм, системність, суспільну доцільність, адаптацію, стійкість розвитку й екологічної безпеки. Дотримання цих принципів у процесі екологізації підприємництва має забезпечити системний екологічний моніторинг, продукування екологічних технологій і видів економічної діяльності, які сприятимуть впровадженню ресурсозберігаючих і екологобезпечних технологічних процесів, здійсненню ефективного управління природно-ресурсним потенціалом.

Наприклад, "*принцип історизму*" передбачає, що процес екологізації підприємництва має враховувати історичну послідовність у розвитку відносин між суспільством і природою, людиною і навколишнім природним середовищем; "*принцип суспільної доцільності*" – комплексне врахування наслідків впливу соціальних, економічних, політичних, культурних та інших чинників на процеси екологізації підприємництва (досить часто економічна доцільність суперечить екологічній доцільності реалізації підприємницької ініціативи); "*принцип системності (всезагальності зв'язку явищ)*" – просторово-часову, речовинно-енергетичну та інформаційну організованість взаємодії суспільства і природи (рушійні сили такої взаємодії є різними: якщо в підсистемі "природа" діють природні сили, то в підсистемі "суспільство" – соціально-економічні; прямі й зворотні зв'язки цих двох підсистем реалізуються безпосередньо через людину, через її економічну, виробничу та підприємницьку діяльність); "*принцип комплексності*" – системну та комплексну реалізацію методів і напрямів екологізації підприємництва як запоруки суспільного прогресу на засадах природозбереження; "*принцип розвитку*" – врахування дії синергічного ефекту розвитку соціальних і природних явищ у процесі екологізації підприємництва, що має забезпечити: пріоритетність якісних показників над кількісними; збереження біологічного та культурного різноманіття; "*принцип адаптації*" – екологічне управління та відповідна гнучкість підприємницької ініціативи в налагодженні зворотних зв'язків у системі "суспільство – екологічне середовище", які можуть бути порушені внаслідок невідповідності між еволюцією техно- і біосфери; "*принцип пріоритету екологічної безпеки*" – забезпечення успіху підприємницької діяльності через узгодження економічних програм з екологічними вимогами, застосування природоохоронного законодавства тощо; "*принцип екологічної доцільності*" – оцінка рівня екологічних змін, які вносять у навколишнє середовище суб'єкти підприємницької діяльності [7, с. 362–374].

Крім того, сучасний розвиток процесів екологізації підприємництва відбувається в умовах загострення конкуренції в світовому економічному просторі та вимагає від його суб'єктів відповідної

мобільності, самоорганізації, відповідальності через урахування правових, соціальних і культурних аспектів екологічної безпеки розвитку суспільства, оскільки:

- розв'язання проблем навколишнього природного середовища передбачає чітке визначення прав на природний капітал і його використання (право забруднювати довкілля потрібно розглядати як специфічну частину природного капіталу, яка до цього часу не розподілена між країнами світу; з плином часу цінність і значення природного капіталу динамічно зростають);
- використання природного капіталу та права власності на нього має розглядатися з урахуванням меж: вичерпності (здатності суб'єктів реалізовувати свої права лише на певну сукупність корисних властивостей природного капіталу); тривалості (періоду, упродовж якого ці суб'єкти користуватимуться правами власності); відчуження (прав цих суб'єктів передавати свої права на використання природного капіталу іншим учасникам) [8, с. 49–51];
- формування соціально-економічної політики у сфері підприємництва передбачає її екологічну спрямованість для забезпечення стійкості еколого-економічних систем і гарантування екологічної безпеки розвитку суспільства.

Важлива роль у розвитку екологізації підприємництва як запоруки досягнення екологічної безпеки належить біосферосумісності; це відносна властивість, що визначається співвідношенням власних характеристик господарських систем, які зумовлюють техногенне навантаження і обмеження господарського розвитку, виходячи з рівня еколого-ресурсного потенціалу суспільства [9, с. 79–89]. Тобто зростає значення просторово-часових характеристик екологізації підприємництва.

Залежно від стану локальних екосистем вимоги до рівня біосферосумісності будуть диференційовані, що вимагатиме створення нових технологій формування "заданих властивостей" і їх трансформації в підприємницький процес. Найвищий рівень біосферосумісності може бути досягнутий за умов використання технологій господарювання, що базуються на закономірностях і принципах замкнутих ланок кругообігу речовин і енергії. Зокрема, процес екологізації підприємництва на засадах біосферосумісності передбачає: зростання значимості замкненості речовинно-енергетичних циклів виробництва і споживання; використання науково-технічного прогресу; здійснення управління від "простих" до "складних" систем; оцінку та прогнозування рівня екологічної безпеки як вихідного етапу господарського циклу в підприємстві; синтез (єдність) інтелекту, екологічної моралі та екологічної культури підприємництва.

Саме тому процес екологізації підприємництва, обумовлений еволюційною суперечливістю форм і способів економічної діяльності,

характеризується взаємозумовленістю соціально-економічних етапів його реалізації та їх спрямованістю на реалізацію екологічної безпеки:

I етап – розвиток засобів захисту навколишнього середовища від руйнівних, забруднюючих процесів (основне призначення природоохоронних засобів – компенсувати екологічну недосконалість виробничих технологій і споживчих товарів);

II етап – екологічне вдосконалення технологій виробництва без заміни існуючої структури виробництва видів продукції (екологічний попит пов'язує із технологічними системами, що модернізують існуючу виробничо-споживчу базу);

III етап – пріоритет заміни екологічно несприятливих виробів і послуг на досконаліші еквіваленти в межах існуючого стилю та способу життя (зростання рівня ефективності всіх стадій життєвого циклу товарів і послуг);

IV етап – виробництво і споживання товарів (послуг), які докорінно змінюють стиль і спосіб життя (збільшення питомої ваги інформаційних товарів (послуг), трансформація структури споживання, що сприяє збалансованому та екобезпечному розвитку суспільства).

Реалізація цих етапів має відбуватися з урахуванням: пріоритетності превентивних заходів з охорони довкілля та відновлення природних ресурсів, раціонального використання природних ресурсів та їх комплексного відтворення як взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів екосистеми.

Отже, процес екологізації підприємництва буде поступово охоплювати всі сфери економіки, змінюючи тим самим саме середовище життя людства та умови його життєзабезпечення. Це має спричинити розвиток нових видів економічної діяльності, пов'язаної з раціональним використанням і відтворенням природних та енергетичних ресурсів, а також сприяти збереженню і примноженню потенціалу життєвої енергії як запоруки екологічної безпеки розвитку людства. Особливого значення набуватиме: комплексне прогнозування інноваційних складових у процесі екологізації підприємництва; системне впровадження новітніх технологій у взаємопов'язаних сферах екологізації підприємництва; поєднання інвестицій з інноваціями як чинників активізації процесу екологізації підприємництва; здійснення моніторингу екологічної безпеки нововведень і економічної ефективності екологізації підприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юхименко П. І. Історія економічних учень : навч. посібник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. — К. : Знання-Прес, 2000. — 514 с.
2. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посіб. / З. С. Варналій. — К. : Знання-Прес, 2002. — 239 с.

3. Злупко С. М. Відкриття С. А. Подолинського / С. М. Злупко // Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. — Л. : Львів. істор.-просвіт. організація "Меморіал", 1992. — С. 318–339.
4. Сніжко В. В. Нариси з психоетнічної екології України / В. В. Сніжко. — К. : Веселка, 2001. — 334 с.
5. Туниця Т. Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т. Ю. Туниця. — К. : Знання, 2006. — 300 с.
6. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач та ін. — К. : Парапан, 2003. — 312 с.
7. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. — К. : Знання України, 2002. — 598 с.
8. Синякевич І. Основні постулати екологічної економіки як теоретична основа екологічної політики / Ігор Синякевич // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 49–51.
9. Садеков А. А. Предпринимательство и устойчивое развитие : монография / А. А. Садеков. — Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2002. — 450 с.